

ЛЕКСІКА-СТЫЛІСТЫЧНЫЯ МАДЫФІКАЦЫІ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ

НА МАТЭРЫЯЛЕ РУСКАМОЎНЫХ ПЕРАКЛАДАЎ БЕЛАРУСКАЙ ПАЗЭІІ

У артыкуле аналізуецца асноўныя тыпы лексіка-стылістычных мадыфікацый аўтарскіх неалагізмаў у арыгінальных і перакладных творах сучаснай беларускай пазэіі (на матэрыяле паэтычных твораў Р. Барадуліна, Н. Гілевіча, Я. Купалы, Я. Коласа). Вызначаецца ступень адэкватнасці / неадэкватнасці аўтарскіх новаўтварэнняў у перакладах на рускую мову.

Ключавыя словы: *аўтарскі неалагізм, перакладчыцкія мадыфікацыі, эквівалент, ступень адэкватнасці арыгіналу.*

The article analyses the main types of lexical and stylistic modifications of author's neologisms in original and translated works of the modern Belarusian poetry (on the material of works R. Baradulin, N. Hilevich, Y. Kupala, Y. Kolas) defines the degree of adequacy / inadequacy into Russian.

Адна з самых складаных задач для перакладчыка – падбор лексічных эквівалентаў для аказіянальных лексем, якія не маюць адпаведнікаў. Адсутнасць эквіваленту для аказіянальнай адзінкі арыгінала не азначае, што яе семантыку і структуру нельга перадаць сродкамі іншай мовы. Перакладчык заўсёды імкнецца да таго, каб максімальна адлюстраваць значэнне як агульнаўжывальных, так і аказіянальных адзінак.

У навуковай літаратуры аказіяналізму ідэнтыфікуюцца як індывідуальна-стылістычныя або аўтарскія наватворы, г. зн. адзінкі, створаныя “на выпадак” (ад лац. *occasia* ‘выпадак’). Не занатаваныя ў слоўніках, аўтарскія неалагізмы захоўваюць навізну на значна большым часавым адрэзку, выступаюць фактамі маўлення толькі пэўнай асобы або замацоўваюцца толькі ў пэўным кантэксце – найперш у мастацкіх творах, г. зн. належаць мове асобнага аўтара-стваральніка [15, с. 57].

Любая мова, у прынцыпе, можа намінаваць любое паняцце, адсутнасць жа ў слоўнікавым складзе спецыяльнага абазначэння для якога-небудзь паняцця ў выглядзе слова і словазлучэння зусім не азначае немагчымасці выявіць яго сродкамі канкрэтнай мовы. Значэнне аўтарскай лексемы можа быць перададзена ў канкрэтным тэксце пры дапамозе разнастайных сродкаў.

Пераклад аказіянальнай лексікі выклікае пэўныя цяжкасці, але іх можна пераадолець. Перадача арыгінальных аўтарскіх лексем ажыццяўляецца пры дапамозе лексічных мадыфікацый.

Важна і тое, што большасць даследчыкаў вызначаюць перакладчыцкія трансфармацыі як міжмоўныя пераўтварэнні, якія ажыццяўляюцца з мэтай дасягнення перакладчыцкай эквівалентнасці. Некаторыя вучоныя (Л. Бархударав, Я. Рэцкер, А. Швейцэр) закранаюць пытанне і пра складаны, комплексны характар трансфармацый, падкрэсліваюць умоўнасць класіфікацый перакладчыцкіх трансфармацый, што звязана са складанасцю вывучэння гэтага прыёму.

З улікам навуковай літаратуры па перакладнаўстве прааналізаваны намі матэрыял дазваляе вылучыць наступныя асноўныя тыпы лексічных мадыфікацый пры перадачы аўтарскіх неалагізмаў на рускую мову.

1. **Генералізацыя** – замена слова, якое мае вузкае, канкрэтнае значэнне, перакладным эквівалентам з больш шырокім абагульненым значэннем:

Артур Мікітаў за партнёршу
Мар’яну вывеў **твіставаць**.
Н. Гілевіч [6, с. 126].

Артур партнёршею – Мар’яну
Избрал и вывел **танцэваць**.
Перевод В. Артёмов [8, с. 63].

Дзеяслову *твіставаць* перакладчык падабраў эквівалент *танцэваць*, семантычна блізкі да аўтарскага неалагізма: *твіставаць* ужываецца ў значэнні ‘танцаваць твіст, рытмічны парны танец’ [16, с. 489], *танцэваць* ‘выконваць які-н. танец’ [16, с. 473]. Мы бачым, што ў тэксце арыгінала гаворка ідзе пра канкрэтны танец, а ў перакладзе рэалізуецца агульнае значэнне рускамоўным эквівалентам.

2. На ўзроўні тэкставай эквівалентнасці выкарыстоўваецца **сінанімічная замена** – замена ў сэнсавых адносінах арыгінальнага аўтарскага неалагізма рускамоўным сінанімічным словам або словазлучэннем, якія па-рознаму інтэрпрэтуюцца паводле стылістычных прымет. Таму пры ўжыванні падобных замен магчымы семантычныя страты або змены ў эмацыянальна-экспрэсіўным значэнні аўтарскага новаўтварэння:

А ў нясішанам гуле
трасіруе **змоўкласць** галактык
цяжкая зямная куля.
Р. Барадулін [1, с. 106].

А в немолчном гуле
пронзает **безмолье** галактик
земная тяжёлая пуля.
Перевод Г. Кунева [1, с. 106].

І пасунуўся рупліва
З таго лесу праз паляну
Насустрэч якраз туману,
Што з нізіны ўстаў маўкліва,
Слепавочна, баязліва.
Я. Колас [9, с. 127].

И пополз неторопливо
Вдруг из леса на поляну,
Встреч белёсому туману,
Что с низины молчаливо
Встал **незряче**, боязливо.
Перевод П. Семьинова [11, с. 504].

3. **Антанімічны пераклад** – лексічная мадыфікацыя, у выніку якой адбываецца замена сцвярдзальнай формы ў арыгінале на адмоў-

ную форму ў перакладзе, або наадварот. Часам антанімічны пераклад – адзіна магчымы сродак для дасягнення адэкватнага перакладу:

<p>Поруч – вада, Жывая, канкрэтная, На яе, падступную, Глядзець крыўдна. Р. Барадулін [1, с. 24].</p>	<p>Рядом вода, живая, конкретная, на неё, недоступную, глядеть обидно. Перевод Г. Кунева [1, с. 24].</p>
--	---

Трансфармацыі пры перадачы аказіянальных адзнак на лексічным узроўні адбываюцца з захаваннем іх семантычнай асновы. Падабраныя эквівалентныя адпаведнікі да аўтарскіх неалагізмаў перадаюць іх агульны сэнс, таму лексічныя трансфармацыі – адзін з найважнейшых сродкаў дасягнення адэкватнага перакладу наватвораў.

Мадыфікацыі маюць месца не толькі таму, што перакладчык хоча замяніць арыгінал, але і таму, што ён імкнецца больш дакладна яго перадаць, авалодаць тэкстам у яго цэласнасці. Стылістычныя мадыфікацыі – аптымальны варыянт, іх мэта – адэкватна перадаць арыгінальныя аўтарскія лексемы ва ўмовах іншай сістэмы (тэкст перакладу). Змены ў стылістычнай сістэме, якія адбываюцца пры перакладзе твора, называюцца **стылістычнымі мадыфікацыямі** (трансфармацыямі) – змяненне стылістычнай афарбоўкі перакладанай моўнай адзінкі. Напрыклад, замест экспрэсіўна-афарбаваных аказіянальных адзнак у перакладзе ўжываецца нейтральны ў экспрэсіўным плане эквівалент. З прычыны моўных, літаратурных, культурных адрозненняў прамае і непасрэднае ідэнтыфікацыя кодаў немагчымая, пераклад у параўнанні з арыгіналам мае пэўныя адрозненні, трансфармацыі [14, с. 97]. Гэта азначае, што адны моўныя сродкі рэалізуюцца ў перакладзе, а другія толькі што ўзнікаюць. Пры гэтым вельмі важна, каб усё страчанае пры перакладзе хоць бы часткова тым або іншым спосабам было кампенсавана (пры дапамозе замен або дадання). Разгледзім перанос стылістычных сітуацый арыгінала на мову перакладанага твора.

1. Перакладчык стылістычна адэкватна перадае сэнс арыгінальнага твора; мастацкія сродкі перакладу і арыгінала ў функцыянальным і ў структурным сэнсе адпавядаюць адзін аднаму.

2. У распараджэнні перакладчыка ёсць эквівалентныя сродкі для стварэння перакладнога варыянта арыгінала, але ён наўмысна акцэнтуюе іншыя стылістычныя моманты і надае перакладу новую эстэтычную якасць.

3. Перакладчык нівеліруе выразныя асаблівасці арыгінала, аб'ядноўвае, спрашчае яго стыль.

4. У распараджэнні перакладчыка няма стылістычных сродкаў для аднаўлення вобразных прымет арыгінала, і таму ён вымушаны звяртаць

ца да сродкаў замены. У такіх выпадках маюцца на ўвазе замены стылістычных элементаў выражэння, замены лексем “цяжкаперакладальных”, да якіх адносяцца таксама індывідуальна-аўтарскія неалагізмы.

Калі немагчыма перадаць аказіянальныя адзінкі згодна з аналогіяй, з канкрэтным словам-узорам, ужытым аўтарам арыгінальнага твора, то пераклад аўтарскіх новаўтварэнняў на блізкароднасную мову ажыццяўляецца пры дапамозе наступных стылістычных мадыфікацый.

1. **Стылістычны адпаведнік.** Асноўнае поле дзейнасці перакладчыка звязана з пошукамі і выбарам стылістычных эквівалентаў для аказіянальных адзнак арыгінальнага твора. Стылістычная эквівалентнасць заснавана на функцыянальнай раўназначнасці аказіянальных адзнак мовы арыгінальнага і перакладнога твораў (раўназначнасць моўных элементаў не абавязковая ўмова). Перадача аўтарскага наватвора ажыццяўляецца праз падабраны перакладчыкам адпаведнік, які можа адрознівацца марфемнай структурай, але абазначаць тоеснае лексіка-семантычнае паняцце. Пры дапамозе марфемных сродкаў абазначаюцца блізкія ў стылістычных адносінах намінацыі (*верабейчык – воробушек, Звышні – Всевышний, мазольнік – трудяга, паперына – бумага, выскачак – выскочка, першанутка – первопутка, шанавальнік – почитатель* і інш.). У выніку адбываецца адэкватнае адлюстраванне семантыкі наватвора.

<p>Звышнім пасланы быў нам Уладзімер, сын Сямёнаў, Каб не забыліся, што мы – беларусы, Што мы – народ. Р. Барадулін [2, с. 468].</p>	<p>Всевышним послан нам был Владимир, сын Семёнов, Дабы не забыли, Что мы – белорусы; Что мы – народ. Перевод М. Наталич [2, с. 470].</p>
<p>Не пакідай мяне, мой светлы сум, З табой мне хораша на адвяхорку Хадзіць і слухаць лесу ціхі шум, Пакуль суцэмак не запаліць зорку. Н. Гілевіч [5, с. 35].</p>	<p>О грусть-печаль моя, побудь со мной, – Так на закате хорошо с тобой Ходить и слушать тихий шум лесной, Покуда сумрак не блеснёт звездой. Перевод А. Чепурова [7, с. 77].</p>

Перакладныя рускамоўныя адпаведнікі *Всевышний, сумрак* адпавядаюць па змесце аўтарскім неалагізмам. Перадача арыгінальных аўтарскіх лексем у тэксце перакладу адбываецца з захаваннем іх семантыкі: *Звышні / Всевышний* – адно з імён Бога, якое паказвае перавагу над усім існым; *суцэмак / сумрак* – прыцэмак, няпоўная цемра, калі яшчэ можна разгледзець прадметы.

Пераклад можна лічыць раўназначным, калі да індывідуальна-аўтарскага неалагізма ў мове перакладу падабраны адпаведнік-эквівалент, які валодае такім самым асацыятыўным полем (*люстравацца – отразиться, прадаўня – седые* і інш.).

Зямля аглушана не снарадамі – стогнамі. І крэпасці воблік абвогнены люструецца ў поўнай, як вока, варонцы... Р. Барадулін [1, с. 6].	От стонов оглохли земля и небо, и облик твой огненный, крепость, грозою отразится в глазницах воронок... Перевод Г. Кунева [1, с. 6].
І будзе думацца: які ты – Яшчэ ў прадаўнія часы – Быў, любы краю, знакаміты... Н. Гілевіч [6, с. 220].	Я вдохновляюсь гордым чувством – Ещё в седые времена Был славен ты своим искусством... Перевод В. Артёмова [8, с. 66].

Аўтарскі наватвор Р. Барадуліна *люстравацца* быў заменены эквівалентным адпаведнікам *отразиться*, словы выражаюць у цэлым прыблізна аднолькавую семантыку. Перакладны рускамоўны эквівалент *седые* адпавядае наватвору *прадаўнія* Н. Гілевіча ў семантычным плане: маецца на ўвазе час, які даўно мінуў.

У цэлым агульны стыль перакладанага тэксту і стыль арыгінальнага твора не разыходзяцца ва ўспрыманні. Мова тэксту, які перакладаецца, адпавядае асноўным стылістычным патрабаванням. Яна – выразная, стылістычна матываваная, а выкарыстаныя перакладчыкам эквівалентныя адпаведнікі найбольш мэтазгодныя для выражэння пэўнага зместу і дарэчныя для кантэксту.

2. **Стылістычная нейтралізацыя** – апушчэнне, “прыглушэнне” экспрэсіўнага, эмацыянальна-ацэначнага або функцыянальна-стылістычнага кампанента значэння арыгінальнай аўтарскай лексемы з заменай у перакладзе на менш моцную, нават нейтральную.

Абняўшы руны, ляжыць, як сноп, Жывых і мёртвых вызваў ў сведкі, Прысмерціў сэрца, зморшчыў лоб... І чую руні шопат гэтка... Я. Купала [12, с. 321].	Ложал недвижимо, как сноп, Живых и мёртвых помня опыт, Смирись душою, сморщив лоб... И вот – услышав востров шёпот... Перевод С. Городецкого [13, с. 346].
Прычым жа тут віною цела? Тут цела, братцы, ні пры чым. Душа заўчасна абыдлела , У ёй прычына ўсіх прычын. Н. Гілевіч [6, с. 97].	Лицо и тело постарело? Нет, дело не в числе морщин – Душа, должно быть, оскудела , Вот где причина всех причин! Перевод В. Артёмова [8, с. 96].

Новаўтварэнні *прысмерціць*, *абыдлець* былі заменены адпаведнікамі *смирись*, *оскудеть*. Экспрэсіўнасць ужывання аўтарскіх лексем арыгінала ў перакладзе паслабляецца. Семантычныя асновы наватвораў перададзены дакладна, вынікам такога перакладу з’яўляецца адэкватны мастацкі вобраз і яго адэкватнае сэнсавое напавненне. Пры гэтым характар арыгінальнага твора не парушаны перакладчыкам, захаваны ўсе асноўныя рысы яго зместавай і стылістычнай будовы.

3. **Стылістычная замена (інверсія)**. Для дасягнення стылістычнага падабенства перакладчык мае магчымасць перамяшчаць моўныя элементы з аднаго верша ў другі без страты ў семантыцы і стылістыцы перакладу. Такая замена супрацьлеглая ажыццяўленню патрабавання – перакладаць

“слова ў слова”. У апошнім цытаваным перакладзе асобныя моўныя сродкі перамяшчаюцца такім чынам, каб яны маглі ўздзейнічаць у стварэнні новага тэксту і ў аднаўленні стылю арыгінальнага вершаванага ўрыўка. Гэты функцыянальны прыём пры перакладзе паэтычнага твора называецца стылістычнай заменай, г. зн. сэнсавая будова твора падпарадкоўваецца найбольш важным патрабаванням арганізацыі верша. Аўтарскія неалагізмы таксама падпадаюць стылістычнай замене.

Ён выпіў шмат і скача брыдка. Ды і наогул... пустапляя! – Сур’ёзна, проста і адкрыта Мар’яна мовіла ў адказ. Н. Гілевіч [6, с. 136].	Да ну его!.. Излишне прыток, Ну что ему, пятнадцать лет? Серьёзно, просто и открыто Марьяна молвила в ответ. Перевод В. Артёмова [8, с. 136].
На ўроках Няўседа , У клас Непрыхода, Максімка вучыўся у пятым. Р. Барадулін [3, с. 94].	Был в школе Максима Не первым в учении . Знал в пятом Проказника Каждый. Перевод И. Бурсова [4, с. 88].

Аўтарскія новаўтварэнні *няўседа*, *пустапляя* перакладчыкі замяняюць словазлучэннямі *в учении* (у арыгінале і ў перакладзе падкрэсліваюцца абыякавыя адносіны лірычнага героя да вучобы), *пятнадцать лет*, акцэнтуючы ўвагу на ўзросце героя вершаванага ўрыўка.

4. **Стылістычная кампенсацыя** – спосаб перакладу, пры якім страчаныя пры перадачы элементы сэнсу перадаюцца ў тэксце іншымі нятоеснымі сродкамі.

Ад згадак мама палатнела , Чакала белага ліста Штодня з няўмольнага аддзела. Р. Барадулін [2, с. 296].	Стук в дверь! И мать лицом белела . Ей снилась белизна листа Из молчаливого отдела. Перевод И. Шкляревского [2, с. 296].
--	--

У цытаваных вершаваных урыўках перад перакладчыкам пастаўлена задача як мага больш дакладна перадаць сэнс аказіянальнай адзінкі *палатнець*. Інтэрпрэтуючы такім чынам значэнне дзеяслова, ён знаходзіць варыянт перакладу, які найлепшым чынам раскрывае значэнні наватвораў.

5. **Стылістычнае ўзмацненне**. Узмацненне выразнасці ў перакладзе ўзнікае дзякуючы наўмыснаму падкрэсліванню перакладчыкам пэўных моўных адзінак праз падбор лексем з больш моцнай экспрэсіяй.

Не люблю я псарні панскай, Палупанкаў , ахмістрынь – Дух падлізніцкі, паганскі, Прападзі ён там і згінь! Я. Колас [10, с. 124].	Не люблю я псарни пана, Всех подлиз и холуёв, Дух лакейский – дух поганый, Аж проклясть его готов! Перевод П. Радимова [11, с. 522].
Цемравіца , суталока Зверзлася ў адно, Лезе звага, ненарока Ўсё на дно, на дно. Я. Купала [12, с. 165].	Чертовщина , нежить, небыль – Всё сплелось в одно, Лезет в душу, лезет в небо, Падает на дно. Перевод В. Рождественского [13, с. 113].

Наватвор *палупанак* мае значэнне ‘панскі памочнік’. Паўпанак (аканом, стараста, гайдук) камандаваў слугамі. Да аўтарскага неалагізма падабраны рускамоўны адпаведнік *подлиза*. Як бачым, перакладны эквівалент мае іншую семантыку. Гэтым адпаведнікам падкрэсліваецца большая непрыхільнасць да такіх асоб. Да новаўтварэння *цёмравіца* (‘густая цемра’) падабраны эквівалент *чертовщина* (‘нячыстая сіла’), які адлюстроўвае больш моцнае ў экспрэсіўным плане значэнне. Узмацненне сэнсу эмацыянальнасці выказвання стварае дадатковую экспрэсію і ўплывае на ўспрыманне твора.

6. **Стылістычная страта** – выключэнне стылістычна афарбаванага арыгінальнай лексічнай адзінкі з зыходнай мовы на мову перакладу.

<i>Ідзе, а пражорнікаў вочы Цікуюць з усіх са старон; Ідзе, а ці днём ці уночы, З дарогі збіваецца ён. Я. Купала [12, с. 452].</i>	<i>И вот уж бедняк богачами Затравлен, кругом обойдён, Он днями идёт и ночами, С дороги сбивается он. Перевод М. Комиссаровой [13, с. 242].</i>
<i>Мы ад зямлі суздром залежым – Як і яна ад нас, людзей. Завошта мы яе драпежым – Штораз бяздумней і люцей? Н. Гілевіч [6, с. 86].</i>	<i>Да, от земли зависим все мы, Как и она от нас, людей. За что ж мы зубим эту землю, И всё бездумней, всё лютей? Перевод В. Артёмова [8, с. 86].</i>

У цытаваных вершаваных урыўках новаўтварэнні (*пражорнік, драпежыць*) выражаюць негатыўныя адносіны аўтара да падзей. У перакладзе такая магчымасць выражэння эмацыянальнага гучання на лексічным узроўні страчана.

Неабходна ўлічваць, што прапанаваная намі класіфікацыя, як і кожная тыпалогія, носіць абстрактны і дэдуктыўны характар. Таму яна не можа прымацца непасрэдна без уліку кантэксту адпаведнай стылістычнай тэндэнцыі.

Спіс літаратуры

1. **Барадулін, Р.** Балада Брэсцкай крэпасці = Балада Брестской крепости : паэма / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ, 1975.
2. **Барадулін, Р.** Перакуленае = Опрокинутое / Р. Барадулін. – М., 2010.
3. **Барадулін, Р.** Ці пазыхае бегемот? : весёлыя вершы, казкі, прыбабуныкі / Р. Барадулін. – Мінск : Юнацтва, 1981.
4. **Бородулин, Р.** Кошки в лукошке : весёлые стихи и сказки / Р. Бородулин. – Минск : Юнацтва, 1985.
5. **Гілевіч, Н.** Выбраныя творы : у 2 т. / Н. Гілевіч. – Мінск, 1991. – Т. 1 : Вершы, паэмы, п’есы.
6. **Гілевіч, Н.** Родныя дзеці : раман у вершах / Н. Гілевіч. – Мінск, 1985.
7. **Гілевіч, Н.** Избранное : стихотворения, поэмы / Н. Гілевіч. – М., 1987.
8. **Гілевіч, Н.** Родные дети : роман в стихах / Н. Гілевіч. – М., 1988.
9. **Колас, Я.** Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск, 2009. – Т. 9 : Сымон-музыка.
10. **Колас, Я.** Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск, 2009. – Т. 8 : Новая зямля.
11. **Колас, Я.** Собрание сочинений : в 4 т. / Я. Колас. – М., 1951. – Т. 2 : Новая земля; Симон-музыкант : Поэмы.
12. **Купала, Я.** Вершы. Паэмы. П’есы / Я. Купала. – Мінск, 2012.
13. **Купала, Я.** Избранные произведения : в 2 т. / Я. Купала. – М., 1953. – Т. 1.
14. **Попович, А.** Проблемы художественного перевода / А. Попович. – М., 1980.
15. **Прыгодзіч, М. Р.** 3 гісторыі вывучэння аказіянальнай лексікі беларускай мовы / М. Р. Прыгодзіч // Слова ў кантэксте часу : да 80-годдзя праф. А. І. Наркевіча : зб. навуц. прац. – Мінск, 2009.
16. **Глумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.

Алена МАНТУР,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 13 кастрычніка 2016 г.